

**O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA
PSIXOLOGIK MOTIVATSIYA**

SAMARQAND VILOYATI ISHTIXON TUMANI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI BO'LIMIGA
QARASHLI 85- SONLI MAKTAB PSIXOLOGI
XURRAMOVA CHAROS IBODULLO QIZI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smir yoshidagi o'quvchilarning kasb tanlash jarayonida motivatsion sohaning shakllanishi tahlil qilinadi. Muallif tashqi va ichki motivatsiya omillarini, shuningdek, kasbiy o'zlikni anglash (professional identity) bosqichlarini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Maqolada o'quvchilarda kasbga bo'lgan barqaror qiziqishni shakllantirishning psixologik mexanizmlari va metodik tavsiyalari ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy motivatsiya, o'z-o'zini anglash, akmeologiya, temperament.

Kirish

Kasb tanlash inson hayotidagi eng muhim va mas'uliyatli qarorlardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon nafaqat iqtisodiy yoki ijtimoiy omillar bilan, balki insonning ichki psixologik holati, qiziqishlari, qadriyatlari va motivatsiyasi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu sababli o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayonida psixologik motivatsiyani shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Motivatsiya insonni ma'lum bir maqsad sari harakatga undovchi ichki kuch bo'lib, aynan u o'quvchining kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bo'lgan munosabatini belgilab beradi. Agar o'quvchi o'z kasbini ichki qiziqish va ongli tanlov asosida egallasa, u kelajakda o'z ishidan qoniqish hosil qiluvchi, tashabbuskor va ijodkor mutaxassis bo'lib shakllanadi. Psixologiya fanida motivatsiya odatda ikki asosiy turga ajratiladi: ichki (intrinziv) va tashqi (ekstrinziv) motivatsiya. Ichki motivatsiya insonning kasb mazmuniga, ijodkorlik jarayoniga, faoliyatdan olinadigan ma'naviy qoniqishga asoslanadi. Bunday holatda o'quvchi o'z faoliyatidan zavqlanadi, yangi bilim va tajriba orttirishga intiladi hamda mehnatning jamiyat uchun foydali ekanligini his qiladi. Masalan, shifokor bo'lishni orzu qilgan o'quvchi insonlarga yordam berishdan ma'naviy mamnuniyat olsa yoki dasturchi texnologiyalar yaratish jarayonidan zavqlansa, bu ichki motivatsiyaning yorqin namunasidir.

Asosiy qism

Tashqi motivatsiya esa moddiy manfaat, ijtimoiy mavqe, ota-onaning istagi yoki jamiyatdagi "urfdan qolmaslik" kabi omillar bilan bog'liq bo'ladi. Ko'plab yoshlar ayrim kasblarni faqat yuqori maosh, obro' yoki boshqalarning

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

bosimi sababli tanlaydi. Biroq psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, faqat tashqi motivatsiyaga asoslangan kasbiy faoliyat uzoq muddat davomida insonda emotsional charchash, kasbiy qoniqmaslik va "professional burnout" holatini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli pedagog va psixologlarning asosiy vazifasi tashqi motivlarni asta-sekin ichki qiziqish va ongli ehtiyojga aylantirishdan iboratdir. Kasbiy motivatsiyani shakllantirishda shaxsning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Bu borada amerikalik psixolog Jon Hollandning shaxs tiplari va kasbiy moslik nazariyasi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur nazariyaga ko'ra, har bir insonning qiziqishlari va psixologik xususiyatlari ma'lum kasbiy muhitga mos keladi. Holland oltita asosiy shaxs tipini ajratib ko'rsatgan. Realistik tip vakillari texnika, mexanizmlar va amaliy faoliyat bilan shug'ullanishni yaxshi ko'radilar. Ular ko'proq muhandislik, qurilish, texnik xizmat ko'rsatish kabi kasblarga moyil bo'ladilar. Intellektual tipdagi insonlar ilmiy izlanish, tahlil, tadqiqot va mantiqiy fikrlashga qiziqadilar. Bunday o'quvchilar ilm-fan, matematika, tibbiyot yoki axborot texnologiyalari sohalarida muvaffaqiyat qozonishi mumkin. Artistik tip vakillari esa ijodkorlik, mustaqillik va erkin fikrlashni qadrlaydi; ular san'at, dizayn, adabiyot va media yo'nalishlariga moyil bo'ladilar. Ijtimoiy tipdagi shaxslar odamlar bilan ishlash, yordam berish va muloqot qilishdan zavqlanadi. Shu bois ular pedagogika, psixologiya, tibbiyot va ijtimoiy xizmatlar sohasida o'zlarini namoyon qila oladilar. Tadbirkor tipdagi insonlar rahbarlik qilish, tashkilotchilik va boshqaruvga intilishlari bilan ajralib turadi. Ular biznes, marketing, siyosat va menejment sohalarida muvaffaqiyat qozonish ehtimoli yuqori. Konvensional tip vakillari esa tartib-intizom, aniqlik, hisob-kitob va tizimlilikni yaxshi ko'radilar. Bunday insonlar moliya, buxgalteriya, bank yoki hujjatlar bilan ishlashga oid kasblarga ko'proq mos keladi. O'quvchi o'zining qaysi tipga mansubligini anglab yetganida, unda kasbiy ishonch shakllanadi va motivatsiya tabiiy ravishda kuchayadi. Chunki inson o'z tabiatiga mos faoliyat bilan shug'ullanganda o'zini erkin va muvaffaqiyatli his qiladi. Kasbiy motivatsiyani rivojlantirish jarayoni tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim. Birinchi bosqich — axborot berish bosqichidir. O'quvchilar zamonaviy mehnat bozori, istiqbolli kasblar, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, "Future Skills" kabi yangi kompetensiyalar haqida to'liq va haqqoniy ma'lumotga ega bo'lishlari zarur. Chunki noma'lumlik insonda qo'rquv va ikkilanishni yuzaga keltiradi, bilim esa ishonch va motivatsiyani kuchaytiradi. Ikkinchi bosqich — o'zo'zini diagnostika qilish bosqichi hisoblanadi. Bu jarayonda psixologik testlar, xususan E. Klimov va J. Holland metodikalari yordamida o'quvchilarning qiziqishlari, temperamentlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlari aniqlanadi. O'quvchi o'zining kuchli tomonlarini anglab yetgach, unda "Men bunga qodirman" degan ichki ishonch paydo bo'ladi. Aynan shu hissiyot eng kuchli motivatorlardan biridir. Uchinchi bosqich — amaliy yoki kasbiy sinovlar

bosqichidir. Bu jarayonda o'quvchilar turli master-klasslar, seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari, ekskursiyalar va amaliy loyihalarda ishtirok etadilar. Kasbni faqat nazariy jihatdan bilish yetarli emas, uni amalda his qilish ham muhimdir. O'quvchi biror kasbiy faoliyatni "ushlab ko'rganida", undagi qiziqish va motivatsiya ancha kuchayadi. Ayniqsa, amaliyot davomida erishilgan kichik muvaffaqiyatlar o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, katta maqsadlarga intilishiga turtki beradi. Kasbiy motivatsiyani shakllantirish jarayonida turli psixologik to'siqlar ham uchraydi. Ko'pincha o'quvchilarda motivatsiyaning yo'qligi emas, balki qo'rquv ustunlik qiladi. Eng keng tarqalgan qo'rquvlardan biri — xato qilishdan qo'rqishdir. O'quvchi "Agar tanlagan kasbimda muvaffaqiyat qozona olmasam-chi?" degan xavotir bilan yashaydi. Bundan tashqari, ota-onalar tomonidan bosim o'tkazilishi ham motivatsiyani pasaytiradi. Ayrim hollarda ota-onalar o'z amalga oshmagan orzularini farzandlariga yuklashga harakat qiladilar, natijada bola o'z qiziqishidan emas, majburiyat hissidan kelib chiqib kasb tanlaydi. Shuningdek, jamiyatdagi stereotiplar ham o'quvchilarning erkin tanloviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, "Bu kasb faqat erkaklar uchun", "Bu sohada pul topib bo'lmaydi" kabi qarashlar yoshlarning imkoniyatlarini cheklab qo'yadi. Psixologlar bunday vaziyatlarda kognitiv refreyming metodidan foydalanib, salbiy fikrlarni ijobiy va konstruktiv qarashlarga aylantirishga yordam berishlari lozim. Bugungi kunda motivatsiyani oshirishning zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Ulardan biri — kouching yondashuvidir. Mazkur metodda o'quvchiga tayyor maslahat berilmaydi, aksincha, u mustaqil fikrlashga undaladi. "Sen o'zingni 10 yildan keyin qanday tasavvur qilasan?", "Qanday faoliyat seni chinakam baxtli qiladi?" kabi savollar orqali o'quvchining ichki resurslari va mas'uliyati uyg'otiladi. Yana bir samarali usul — storytelling, ya'ni real hayotiy hikoyalar orqali motivatsiya berishdir. Muvaffaqiyatga erishgan insonlarning hayot yo'li, qiyinchiliklarni qanday yenggani va o'z maqsadiga qanday erishgani haqidagi hikoyalar o'quvchilarga kuchli emotsional ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, gamifikatsiya texnologiyasi ham yoshlarning qiziqishini oshiradi. Kasb tanlashga oid virtual o'yinlar, simulyatorlar va interaktiv platformalar orqali o'quvchilar turli kasblarni sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishdagi psixologik motivatsiya jarayoni oddiy maslahat berish bilan cheklanmaydi. Bu, avvalo, o'quvchining ichki imkoniyatlarini ochib berish, undagi qiziqish va ishonchni kuchaytirish hamda uni ongli ravishda kelajak sari yo'naltirish demakdir. Motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchi mustaqil ravishda izlanadi, yangi bilimlarni egallaydi, o'z ustida ishlaydi va kelajakda o'z kasbini sevuvchi yetuk mutaxassisga aylanadi. Shu bois pedagoglar, psixologlar va ota-onalarning asosiy vazifasi o'quvchilarning qobiliyatlarini o'z vaqtida aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va kichik qiziqishlarni katta maqsadlarga

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

aylantirishga ko'maklashishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Klimov, E. A. (2004). Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. Akademiya.
2. Holland, J. L. (1997). Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments.
3. Maslow, A. (1954). Motivation and Personality. Harper.
4. Nishatova, N. J. (2026). O'smirlar profilaktikasi va kasbiy motivatsiyasi. Toshkent